

Van individuele grip naar relationeel houvast

Jan Martijn Abrahamse, Wim Dekker & Robert van Putten*

Grip als glad ijs

Op het eerste gezicht lijkt het WRR-rapport *Grip* een nieuwe bestuursfilosofie te introduceren, gebaseerd op twee pijlers. In de eerste plaats zou niet langer de Haagse systeemwerkelijkheid centraal moeten staan, maar het perspectief van de individuele burger. Ten tweede kan de overheid in een onzekere wereld niet voortdurend bestaanszekerheid garanderen. Beleid moet daarom gericht zijn op het vergroten van (het gevoel van) persoonlijke controle van burgers over hun leven. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) voelt hiermee de voortdurende kritiek op overheidsbeleid goed aan en tempert tegelijk de overspannen verwachtingen die burgers van politiek en overheid kunnen hebben. *So far, so good.*

Niettemin ervaren wij het pleidooi van de WRR als ‘oude wijn in nieuwe zakken’. *Grip* past naadloos in een decennialange trend van focus op het ideaal van de sterke, zelfredzame burger als autonoom individu. De WRR erkent weliswaar dat dit niet vanzelf gaat, dat persoonlijke controle ook gepaard moet gaan met randvoorwaarden, indirecte en collectieve controle, met een ondersteunende overheid, maar de laatmoderne levensopvatting blijft onbetwist overeind. Ondanks het nieuwe vocabulaire ademt het rapport nog steeds het (neo)liberale mensbeeld van het individu dat zijn levensproject wil vormgeven en daarbij door de staat gefaciliteerd moet worden.

Precies hier zit onze zorg: in het pleidooi voor grip komt de fixatie op individuele maakbaarheid tot een nieuw hoogtepunt. Welbeschouwd is het WRR-rapport gestoeld op een twijfelachtige premisse: ‘je kunt nooit te veel controle hebben’ (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2023, 72). Weliswaar relateert het rapport dat op de volgende bladzijde door erop te wijzen dat een grote mate van persoonlijke controle niet altijd bijdraagt aan het algemeen belang. De hoofdboodschap blijft echter: versterk de persoonlijke controle. Hooguit neemt de ‘meeropbrengst’ van toenemende persoonlijke controle na verloop van tijd af.

Dit komt ons onwerkelijk optimistisch over. Te veel beheersing en controle kan heel goed angstig, onzeker en vooral ook heel eenzaam maken. Dat is de aanhoudende waarschuwing van de ‘drie wijzen uit het Zuiden’, de Belgische psychiaters Dirk De Wachter en Damiaan Denys en psycholoog Paul Verhaeghe, die elk op hun beurt de ziekmakende effecten van de individuele maakbaarheid thematiseerden.

* Dr. Jan Martijn Abrahamse is als lector theologie verbonden aan de Christelijke Hogeschool Ede. Dr. Wim Dekker is als lector informele netwerken en laatmoderniteit verbonden aan de Christelijke Hogeschool Ede. Dr. Robert van Putten is als lector bezieling en professionaliteit verbonden aan de Christelijke Hogeschool Ede.

Bovendien is onduidelijk wat dit rapport betekent voor burgers die in een levensfase komen waarin ze niet meer zelfredzaam zijn, of voor burgers die überhaupt niet beschikken over de noodzakelijke competenties en voorwaarden. Uiteindelijk vragen we ons af of we als samenleving wel gebaat zijn bij nóg meer focus op grip en controle, in een cultuur die al bol staat van maakbaarheidsdenken (Rosa, 2022).

Wij pleiten voor een andere benadering van bestaanszekerheid. In de kern gaat het ons om een herwaardering van wat socioloog Hartmut Rosa (2022) ontvankelijkheid voor ‘onbeschikbaarheid’ noemt. Dat begint bij een ander mensbeeld, vraagt om een andere benadering van zekerheid en behoeft culturele oefenplaatsen. Dat werken we hierna verder uit. We dagen de WRR hiermee uit om het ‘anders kijken’ naar burgers en overheid nog radicaler op te pakken.

Het belang van relaties

Eerst maar dat mensbeeld. Mens-zijn en samenleven zijn een kwetsbare aangelegenheid. Grip of controle hebben op of over situaties is heel vaak een illusie. Niet alleen omdat we vaak nauwelijks overzicht hebben over onze situatie, maar vooral omdat we in de meest basale activiteiten ervan uit mogen gaan dat het in orde is: wanneer wij eten, drinken, reizen, kopen of verkopen. Oftewel, we handelen vanuit basisvertrouwen in elkaar en in instituties. *Grip* ontkent dit niet, maar wil dit aspect van de menselijke conditie wel zo sterk mogelijk temmen door persoonlijke controle of grip als het hoogst haalbare ideaal op het schild te hijsen. Wellicht onbedoeld wordt zo de suggestie gewekt dat kwetsbaarheid en afhankelijkheid een probleem zijn, en onafhankelijkheid en zelfbepaling de oplossing. Dat vinden we niet terecht. De relationele dimensie van het bestaan komt zo in een negatief daglicht te staan. Wij menen dat onze maatschappelijke uitdaging eerder ligt bij het leren relativeren van zekerheid en onafhankelijkheid, of beter nog: het leren relateren eraan. Wij stellen daarom voor om vertrouwen als vertrekpunt van denken over bestaanszekerheid te nemen. Dat kan door wat sociologen ‘interdependentie’ noemen als wezenlijke kwaliteit van het samenleven te herwaarderen.

Grip geeft hiervoor een beperkte aanzet door te spreken over de ‘indirecte controle’ door instituties uit het maatschappelijk middenveld en door te wijzen op het belang van coöperaties, belangenorganisaties en burgerinitiatieven (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2023, 158). Het rapport werkt verder niet uit hoe dit eruit kan zien, maar wat ons betreft ligt hier een aanknopingspunt voor een meer relationele omgang met onzekerheid. Onderzoek in het sociaal domein geeft hiervoor bemoedigende inzichten, in het bijzonder wat betreft de rol van informele netwerken (Dekker, 2021). Zowel bij mantelzorg als bij burgerinitiatieven valt telkens op dat een open dialoog over het ervaren probleem en de eigen grenzen en mogelijkheden niet alleen vertrouwen wekt, maar ook elan losmaakt om het met elkaar aan te pakken of het er samen in uit te houden. Nog mooier wordt het wanneer de overheid daarbij als partner of adviseur ondersteunt.

Grip versus houvast

Een relationele en meer op vertrouwen georiënteerde omgang met onzekerheid ontstaat overigens niet automatisch bij herwaardering van sociale verbanden. Daar is nóg een perspectiefwisseling voor nodig en dat brengt ons bij het tweede punt: de manier waarop we als samenleving onzekerheid willen temmen. Het rapport streeft met zijn variëteit aan vormen van controle naar beheersing van de vele onzekerheden die burgers kunnen ervaren. Aan het eind van het rapport komt de WRR ineens met een ander woord: houvast (p. 140 e.v.). Dat woord spreekt ons veel meer aan, omdat met dit woord heel andere associaties meekomen.

Terwijl grip wordt gerealiseerd door te beheersen ('grijpen'), komt houvast tot stand door verbinding met iets waaraan of iemand aan wie steun en stabiliteit ontleend wordt. Houvast heeft een relationele klank en is verwant met een meer existentieel besef van vertrouwen. Houvast kan gaan over het vertrouwen dat mensen elkaar vasthouden, dat je je gedragen weet door betekenisvolle relaties. Dat is geen kwestie van controle, maar van ontvankelijkheid. Houvast kun je bovendien ervaren ondanks dat je geen controle hebt over de situatie. Zo beschouwd brengt 'houvast' een andere benadering van bestaanszekerheid met zich mee.

Dit onderscheid tussen grip en houvast sluit aan bij een begrippenpaar dat politoloog Ronald van Steden (2023) in zijn publicaties over veiligheid heeft geïntroduceerd: *securitas* en *certitudo*. De eerste gaat over veiligheid door beheersing, de tweede over veiligheid door vertrouwen en verbinding. Een goede samenleving heeft beide perspectieven nodig. Omdat het perspectief van *securitas* (en dus grip) al oververtegenwoordigd is in onze samenleving, vragen we aandacht voor dat andere perspectief, *certitudo* (en dus houvast). Eenzijdig focussen op *securitas* kan angstige gevoelens van onzekerheid en wantrouwen onbedoeld vergroten, terwijl overheid en samenleving juist ook opnieuw moeten leren elkaar te vertrouwen.

Oefenplaatsen van ontvankelijkheid

Een vervolgvraag is hoe dit perspectief van houvast door versterking van relaties en vertrouwen versterkt kan worden. In het verlengde hiervan ligt de vraag of de instrumenten van de staat hiertoe wel toereikend zijn. Existentieel houvast en betekenisvolle relaties zijn niet van de orde van de maakbaarheid, geen kwestie van grip. Hooguit kunnen politiek en overheid blijvende waardering houden en ruimte blijven scheppen voor maatschappelijke instituties en informele netwerken die dit cultiveren. Dat brengt ons tot slot bij de rol van religie en religieuze instellingen, waar wij veel praktijkgericht onderzoek naar doen.

Religie biedt vanouds ruimte voor omgang met de onzekerheid van het bestaan zonder dat deze beheerst hoeft te worden (Abrahamse, 2024). De genoemde notie van *certitudo* heeft dan ook een religieuze oorsprong. De zestiende-eeuwse kerkhervormer Maarten Luther heeft de term gemunt. Ver daarvoor legde de kerkvader Lactantius de betekenis van religie (*religio*) al uit als 'verbinden' (*religare*). Die func-

Jan Martijn Abrahamse, Wim Dekker & Robert van Putten

tie heeft religie ook in onze tijd, juist in situaties van onbeheersbare onzekerheid. Wanneer grip ontbreekt, kan er wel houvast geboden worden. Denk aan de rol van religieuze gemeenschappen en gebouwen in tijden van nationale catastrofes, zoals de aanslag op vlucht MH17. Op die momenten wordt houvast gezocht door ontmoeting en verbinding, in kwetsbaarheid, terwijl verhalen gedeeld worden. Waar beheersing op haar grenzen stuit, bieden plekken van transcendentie een ander houvast. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (De Hart, Van Houwelingen & Huijnk, 2022, 147-148) noemt dit de 'ontlastingsfunctie' van religie en religieuze instituties. Het WRR-rapport stapt hier met zijn scepsis richting 'grote verhalen' (p. 163) te snel overheen door de functie van grote verhalen als 'vrijblijvend' en als 'utopisme' te typeren.

Politiek gezien is dit natuurlijk een spannende boodschap. Toch kunnen politiek leiders de samenleving, die voortdurend geneigd is om de overheid te overvragen (zoals de WRR terecht observeert), wel een spiegel voorhouden. Voormalig bondskanselier Angela Merkel durfde dat een aantal jaar geleden aan. Zij confronteerde Duitsers die bang waren voor islamisering met hun gebrek aan verbinding met hun eigen religieuze traditie. Merkel riep mensen doodleuk op om 'gewoon' zelf vaker naar de kerk te gaan. Ze wilde daarmee maar zeggen: de overheid kan deze diepe angsten niet oplossen, zoek andere plekken waar je in gemeenschap met anderen die angsten onder ogen kunt komen, waarin je houvast en verbinding ervaart. Merkel beseft daarmee: uiteindelijk kan een mens van grip alleen niet leven.

Literatuur

- Abrahamse, J.M. (2024). *Verlangen naar het heilige. Op zoek naar heiligheid in een onthechte wereld* (Lectorale rede Christelijke Hogeschool Ede).
- Dekker, W. (2021). *Vertrouwen. De opgave van het sociaal werk in een gepolariseerde context* (Lectorale rede Christelijke Hogeschool Ede).
- Hart, J. de, Houwelingen, P. van, & Huijnk, W. (2022). *Buiten kerk en moskee. Religie in een pluriforme samenleving*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rosa, H. (2022). *Onbeschikbaarheid*. Amsterdam: Boom.
- Steden, R. van (2023). *Het onbehagen van juf Ank. Over veiligheid en vertrouwen in roerige tijden*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2023). *Grip. Het maatschappelijk belang van persoonlijke controle*. Den Haag: WRR.